

Stanislaw Lem

FANTASTYKAI FUTUROLÓGIA I-II.

Wydawnictwo Literackie, Kraków 1970.

© Hungarian translation Fejér Irén, Murányi Beatrix, 1974

Tudományos fantasztikus irodalom és futuroológia

idézet prologusnak szánva:

2005_eL-Hortobagyi_A-betrizalt-fukamizacios-tarsadalom_HUN.pdf

7.oldal

http://www.guo.hu/WORDPRESS/Laszlo-Hortobagyi_Gayan-Uttejak-Orchestra/Thoughts_Hortopaedia/2005_eL-Hortobagyi_A-betrizalt-fukamizacios-tarsadalom_HUN.pdf

Napjainban pedig megérhettük ama "szabadságot" ahol a *fehér ember* ipari forradalma és az annak a megfelelő minőségű „*emberi jogai*” - azaz a fogyasztói anyagcsere globális "*emberi*" joga - mindenki számára lehetővé teszi, hogy hamistudatának *mém*-atkáit korlátlan mennyiségben, (a keleti despotikus rendszerekben ismeretlen hatékonysággal de a hatalom egyetértésével) rázúdíthassa, a (nem) szabad piac szelektív hatékonyságával a világra. Így lesznek tehát egyre többen az utánzók utánzói, a reciklátorok *mém*-jeinek a *mém*-jei, a jelenségek hamis *holo*-udvarának kultúrlovagjai (*doppelgänger*) és lerablói: - lassan már csak a *Solaris* „*vendégei*” maradnak mindenütt. Már ha valaki érti is amire itt utalok.

A militáns szociológia mellett a *science-fiction* valódi feladata többek közt tehát éppen az is lenne (*nem lett az, mert primitív élősködők hada húzik rajta*), hogy egy MÁSIK (lakható) alternatív világot tárjon fel, írjon le. Korunkat leíró eme tehetségeinek az imperativusza is éppen az irányadó és úttörő bozótharc kellene, hogy legyen (*noblesse oblige*) és nem a meglévő (és elfogadhatatlan) biológiai teremtés (ugye tudjuk: a *Természet a Sátán Temploma*) és a meglévő társadalmi struktúra igazolása, ezáltal/vagy/és a Földlakók (*earthlings*) "*Inter urinas et faeces nascimur*" végtelen közhelyének ezerszer reciklált kizsákmányolása. Olyanok például mint népszerű *Isaac Asimov*, aki a lenyúlt egymondatos közhelyek és *bon-motok* ötletlen alkalmazásaiból építette fel a mauzoleumát, a törzsi hálózat és udvartartás hathatós segítségével, tudóshoz nem méltó hülyeségeket és káros légkörű, történelmietlen, bután összerakott világtörmelékeket küldött jó pénzért és hírnévért ostoba sorait inhalálók szervezetébe.

Az Asimov kamu

(kiemelés tőlem: H.L.)

(Tudományos fantasztikus irodalom és futuroológia 181.oldal)

Asimov találta ki, mint mondtuk, a Robotika Három Törvényét:

1. A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben vagy tétlenül túrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen.
2. A robot engedelmeskedni tartozik az emberek utasításainak, kivéve ha ezek az utasítások az Első Törvény előírásaiba ütköznének.
3. A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az Első és Második Törvény előírásaiba.

Asimov — a Science című angol havi folyóiratban (1968 október) megjelent cikkéből ítélve — ezeket a törvényeket komolyabban veszi, mint kellene.

Utópisztikus feltevés, hogy Asimov három robotikai törvénye az intellektuális programozás alapját képezhetné. De az alábbi gondolatmenet szerint a valamiféle személyiségpótlékkal ellátott robotot sem lehet tökéletesen biztonságossá tenni környezetére számára. E gondolatmenet nem egzakt bizonyítás ugyan, de annak a nyomára vezet. Fogadjuk el azt az optimista — egzakt módon ugyan nem bizonyítható — feltételezést, hogy technikailag megvalósítható egy olyan rendszer építése, amely önprogramozó robot, de egyszersmind olyan is, hogy emberben szándékosan kárt nem okozhat. Általában — a tettek erkölcsi minőségét csak annyiban lehet értékelni, amennyiben minél messzebbre követni tudjuk a cselekedetünk által elindított, a jövőbe nyúló okozati láncot. Aki távolabbra tekint, és meglátja tettei olyan lehetséges következményeit, amelyeket másvalaki az ő helyében nem lenne képes előre látni, sokszor másképpen fog cselekedni, mint az utóbbi. De minél messzebbre hatolunk a jövőbe cselekedeteink következményének felmérésével, annál jelentősebb lesz az előrelátásban a valószínűségi tényezők aránya. A jó és a rossz csak kivételesen hoz létre sarkítottan dichotomikus helyzetet; a valószínűségi elem bevonása az értékelésbe egyre jobban megnehezíti a döntést. Ezért a feltételezett a robot, amelynek nagyon erős axiológiai biztosítékai lennének, a valóságos események áradatában — amelyek szokott bonyolultságukat mutatják —, a bizonytalanságtól megbénítva, jobbra mozdulatlanra dermedne, s azokhoz a keleti bölcsekhez válna hasonlatossá, akik a tétlenséget mindig a cselekvés fölé helyezik, hiszen kusza helyzetekben a cselekvés egyszerűen nem lehet etikailag kockázatmentes. De az a robot, amely a cselekvést igénylő helyzetekben megbénul, nem lenne valami sikerült technikai berendezés, és így tervezője végül maga lenne kénytelen meglazítani az axiológiai biztosítókat.

Ez egyébként csak egyetlen bökkenő a sok közül, hiszen a döntés elmélet viszonylag nemrég bizonyította be, hogy léteznek egyidejűleg meg nem valósítható értékek, bár ezt a tényállást pusztán intuícióval gyakran nem ismerjük fel. Aki döntéseket hoz bonyolult helyzetekben — és ezek a társadalmilag tipikusak —, sohasem támaszkodik sem teljes információra, sem arra a meggyőződésre, hogy döntésével senkinek sem okoz kárt (például a törvényhozó, rendeletalkotó stb.). Márpedig azt, ami logikailag lehetetlen, a számítógép vagy bármiféle robot éppúgy nem tudja megvalósítani, mint az ember. Ezenkívül — és ez már a bizonyítás harmadik pontja — az értelmes szerkezet azt jelenti, hogy önprogramozó, tehát képes a tapasztalatok (vagyis a tanulságok levonása) hatására átalakítani, akár mélyrehatóan is saját viselkedésének addigi szabályait. Mivel pedig nem lehet pontosan előre látni, mit és hogyan tanul majd az ilyen berendezés, legyen akár gép, akár ember, azt sem lehet szerkezetileg garantálni, hogy tevékenységének etikailag tökéletes biztosítékai lesznek. Másként kifejezve: a „szabad akarat” minden olyan rendszer tulajdonsága, amely rendelkezik azokkal a vonásokkal, melyeket az intelligenciájával azonosítunk. Valószínűleg be lehetne építeni egy robot típusú rendszerbe bizonyos axiológiai minimumot, de a robot ennek csak any-nyira lenne alávetve, amennyire az ember alá van vetve a különösen erős ösztönöknek, például az önfenntartás ösztönének. Egyébként tudjuk, hogy még az önfenntartási ösztönt is le lehet győzni. Az agyhoz hasonló rendszer axiológiai programozása tehát csak probabilisztikus lehet, ami egyszerűen azt jelenti, hogy az ilyen rendszer választhat jó és rossz között. A szerzőből hiányzik a helyzetek hitelességének érzékelése — az az intuíció, amely sok téren segíti a realista próza létrehozását, ezért az egész szöveg mintegy „csúszkál” a tolla alatt, s — témánknál maradva — robotja az egyik jelenetben úgy viselkedik, mintha gyengeelméjű lenne, a másikban úgy, mint egy gyerek, a következőben mint egy paralizált stb. Nem véletlen tehát, hogy noha a klasszikus tudományos-fantasztikus irodalom teljesen apszichikus gépezeteket mutatott be, mégis volt bennük valamiféle egyéniség és koherencia (pl. Verne Nautilus!), míg hasonlóan impresszív robot leírásával egyetlen sci-fi műben sem találkoztam.

A robot a sci-fiben nem ember formájú test, amelybe számítógépet helyeztek; az előbbinek ugyanis rendszerint személyi tulajdonságai vannak, még ha elenyészőek is, míg az utóbbinak nem kell ilyen vonásokkal rendelkeznie.

Előfordul, hogy a szerző, akiről méltán feltételezzük, hogy ismeri az események valószínűségi törvényeit, sutba dobja ismereteit egy hatásos csattanó kedvéért.

Asimov A világ minden bűne című novellájában például az óriási komputer, amely egész Amerika és minden lakosa sorsára felügyel, azzal a drámai bejelentéssel lepi meg kezelőit, hogy „veszélyben van”; lázasan keresni kezdik a gépet fenyegető összeesküvéket, végül azonban kiderül, hogy a meghozandó döntés súlya alatt összeroppant Multivac, a „számítógép-neurózis” rohamában, önmagát veszélyezteti

(meg akar halni, hogy „mindenen túl legyen”). Ha valaki, úgy Asimov megérthette volna, hogy a klasszikus típusú számítógépnek, amilyen nyilvánvalóan a Multivac is, nincs antropo-morf értelemben vett személyisége, ezért nem fejezhet ki öngyilkossági vágyat, de ha mégis effélet akarna közölni, az biztosan már előszörre is sikerülne — csak hogy akkor miről írta volna novelláscsúcsját?

Említett cikkében I. Asimov elmondja, hogy fantasztikus krimijének (Gyilkosság az űrvárosban) hőse, a detektívnek segédkező Daneel Olivaw robot-android alakja olyan nagy érdeklődést keltett a nők körében, hogy temérdek levelet kapott tőlük; ezekből a levelekből Asimov, mint mondja, megtudta, hogy „ha a gépi ember eléggé emlékeztet egy férfira, aki még hozzá vonzó is, varázsa a nőkre ellenállhatatlan”.

Megállapítását a következőkkel támasztja alá: valahányszor androidokról írt történeteket, a mű megjelenése után beérkező posta a szokásostól eltérőnek bizonyult, amennyiben csaknem egészében nőktől származott; ez annál is különösebb, mivel a Science fiction olvasói között a férfiak nagyjából 3:1 arányú többségben vannak. Végül hasonló reagálás mutatkozott az Egyesült Államokban azokkal a tévéjátékokkal kapcsolatban, amelyekben Mr. Spock szerepelt, aki ugyan nem robot, de „földön kívüli”, tehát az „idegenek” képviselője, erős, tökéletesen kiegyensúlyozott, tisztán intellektuális, érzelmektől mentes személyiség; nos, a tévéközönség nőnemű része Mr. Spockért is meglehetősen lelkesedett.

A robot-android témakörben ismét találkozunk a science fiction egy tipikus jelenségével, amelyet így neveznek: a külterjes gazdálkodás dominál a belterjes felett. Ha a műben szereplő alakok emberek, akkor — hacsak az író túl erélyesen meg nem akadályozza — valahogyan végül is kitalálhatjuk számos tulajdonságukat. De ha robotnak bizonyulnak, akkor már arra az információra vagyunk utalva, amelyet a szöveg nyújt. Nos, a robotokról és androidokról rengeteg történet szól; pszichikai életük sajátosságait mégis titok fedi. Mert miről ismerni meg a sci-fiben az androidot? Arról, hogy ha megvágják az ujját, nem vérzik, csontok és izmok helyett pedig nylon inak és teflon ízületek láthatók.

A Logika című novellában (Asimov Én, a robot című kötetében) szerepel alkalmasint a tudományos-fantasztikus robotika első olyan automatája, amely töprengeni kezd saját származása felett, és nem hajlandó elfogadni az emberek által adott magyarázatot (hogy ők építették). Érdekes konfliktus lehetősége rajzolódik ki a bizonyítás kapcsán — de mint Asimovnál gyakran előfordul, az inspiráló ötlet jobb a kivitelezésnél. Az új robot kijelenti, hogy az embereket és őt is a „Mester” teremtette, s először úgy látszik, hogy fel akarja lázítani a többi robotot (vagy egyenesen vallásos „keresztes háborút” szervez, mert ez nem „sztrájk”), de hamarosan kiderül, hogy nincs semmi baj. A robot egy elektronvihar folyamán (a cselekmény egy űrállomás fedélzetén játszódik a világűrben) tökéletesen kezeli az állomást, mert mint mondja, „ez a Mester akarata”, tehát azt csinálja, amire instrumentálisán rendeltetett, csupán a

dogmák irracionálisak, amelyeket kitalált, mint éppen e munka indítékait. A probléma, legalábbis pragmatikus szempontból, megszűnik: az automata úgy működik, ahogyan kell, és hogy közben mit gondol, az nem fontos. Bármilyen ügyes az anekdota felépítése, csak kibúvók sora, amelyek egymásból következnek, és egyben ártalmatlanná teszik a kibontakozó problematika virtuális arányait. Asimov aligha kiváló író; csak ügyes tollforgató és ötletes elbeszélő, jó tudományos tréninggel (hiszen a biokémia professzora); de írói magatartását méltán elítélhetjük. Aszerint ugyanis, amit a kultúra hagyományai alapján vallunk, a művésznak soha nincs erkölcsi joga eltitkolni azt, amit tud; egész intelligenciájával is művét kell szolgálnia, nem kapcsolhatja ki az alkotás folyamatából intelligenciájának egy részét. Az az elv, amelynek alapján Asimov mégis így tesz, konformista. A metafizikus témakörre számos tabu jellegű tilalom nehezedik, különösen a tudományos-fantasztikus irodalommal szomszédos területeken, amelyeknek problematikája tipikusan vallási (például „lélek”, „Isten” az intellekt-ronika területén). Asimov ezt nagyon jól tudja; de az ő számára a sci-fi nem az önkifejezés fő területe, legmélyebb meggyőződéseinek, köztük ontológiai nézeteinek kizárólagos kifejezési eszköze, mint az irodalmi alkotás a hivatott író számára; inkább hobby, szórakoztató kiruccanás, amellyel ráadásul jól lehet keresni. Valahányszor tehát ötletei kényes témához vezetnek, többé-kevésbé ügyes kikerülő manővert hajt végre, és mint az idézett elbeszélésben, ártatlan anekdotává zsugorítva intézi el a dilemmákat, amelyek nagyságrendjükhöz méltón feldolgozva óhatatlanul szétvetnék az izgalmas és mulatságos novellácska kereteit. Nem állítom, hogy tilos mindenfajta „ludikus” feldolgozás, ha ismeretelméleti vagy ontológiai szempontból bonyolult témáról van szó, vagy hogy a tudományos-fantasztikus irodalom elsőszámú kötelessége minden útjába kerülő kulturális vagy vallási axióma és dogma empirikus ledorongolása. Hiszen el lehet játszani a tipikusan filozófiai koncepciókkal is, de csak azzal a feltétellel, ha egyben biztosítják számukra a legmagasabb szintű kifejtés esélyét, amelyet csak a szerző összes szellemi-írói képességei lehetővé tesznek. A tudományos-fantasztikus irodalomban viszont az a helyzet, hogy ezt egyesek azért nem teszik meg, mert egyszerűen nincs meg hozzá a képességük és tudásuk, mások pedig, mint Asimov, opportunisták okokból nem akarják megtenni. Ez a stratégia a drámai lehetőségeket, különösen az emberi szellem drámáinak lehetőségeit rendszeresen elüti egy anekdotával, tréfás kibúvóval, hatásos csattanóval, de ez még a jobbik eset, mert az esetek többségében az anekdota lapos, a tréfa nem mulatságos, a csattanó triviális vagy primitíven konstruált.
